

գանձ նոյնչափ հաւատալի է որ այդ պատգամներն իրենց անունն առած ըլլան այն թանկագին ծառէն՝ որուն հովանւոյն տակ թիւրեւս խօսուած էին առաջին անգամ: Սակայն գիտեմք արդէն թէ կլինի բառական իմաստն է՝ «յղութիւն, առաքում», պատգամաւ որով թիւն» (message), եւ կապակցութիւն ունենայ կ'երեւի, ինչպէս Հաւատ իր փոքր Բառարանին մէջ կըցուցընէ, զի՛ն, «գնալ, եւ՝ «յղել», բառին հետ: Ուստի զի՛ն չի կրնար ո՛ր եւ չնատմամբ նախաբար պատգամաւ անունն եղած ըլլալ. այլ յայտ է որ երկրորդական առամասն այս նշանակութիւնն ունէր: Վերջապէս, զի՛ն-կլինի զի՛ն տարրը տունկերուն յատկանիշն ըլլալով՝ անշուշտ չէր իսկ հնչուել, եւ ծառին անունը պէտք էր ըլլալ պարզապէս կի, կամ զի:

Կարեւոր է ուրիշ օրինակներ ալ գտնել այլեւայլ լեզուաց մէջ խաղողի եւ գինւոյ տունկերուն նմանութեանը՝ որ այս անուններուն գոգցես ընդհանրութիւնը լաւ եւս յերեւան կը հասնէ: Այսպէս՝ հին եգիպտերէնի աբէ, «խաղող», եւ աւբէ, «որթ» եւ դիտի ալի (նաեւ հուլի), «խաղող», բառերը հայերէն խաղողին շատ կ'օճենան եւ կրնան նաեւ բաղադատուիլ սանսկրիտ հաւ, հաւա, «գինի» բառին հետ: Տեսնաք վերը որ առաջ ու չէրքեզ բարբառներուն մէջ գինւոյ անունը բարբառներ տարբեր աղբիւրէ մը յառաջ եկած կ'երեւի: Այս մասին քանի որ կարճ գիտողութիւններ կ'ուզենք ընել: Եգիպտացիները գինւոյ համար ուրիշ բառ մըն ալ ունի՝ որ է աբի, հնչմամբ գրեթէ նոյն եւ նման հայերէնի աբի արմատին: Միւս կողմէ արաբ. بخر, بخار, «խաղող» (անտառակոյտ մերձաւոր Ասորեստանացոյ Բիթ-ի՛ն՝ որ է «պտուղ», par excellence) եւ օքս-էլօս՝ ակամայ կը յիշեցընէ հայերէնի սօճող որ լոկ ուրիշ ձեւ մըն է աբի (բի-ի-է կամ աբ-ի-է = արաբի-ի-է): Արդ աբի, սօճ, բի-ի-է նախնական արմատէ մը յառաջ կու գան, աբ կամ սօ, ըրի, ըմպելիքի նշանակութեամբ՝ զոր կ'սկսենք թէ աւրիական եւ սեմական եւ թէ թուրանեան լեզուաց մէջ: Իսկ վառն օսերէն ռալին, չենք վարանիք զայն սօ ձեւին մերձեցնելու, որուն մը նի փոխուած եւ սկիզբը ո՛ր աւելցած է: Այս աւելարկութեան եղանակը կը ցուցընէ դարձեալ

հայ. սորբի, որքէլ բառերն որոնք իսկապէս ջրով մաքրելու, լուսար իմաստ ունին, նոյնպէս տանց ազգակից լատ. sorbeo եւ ուրիշ բառեր: Վերջապէս այդ ռալին (որուն կը պատասխանէ թերեւս հայ. ի-ի-է, իս-ի-է ձեւը) կրնանք բաղադատել ռա. սօս-աթա, «արեւցեայք», եւ սօս-աթա, «գինի խմող կին» (ամազոնի մը անուն), եւ դարձեալ այս խմիչս վերաբերել սանսկր. սո-ման՝ որուն վրայ այնչափ գրութիւններ եւ ենթագրութիւններ եղած են, եւ սօ-ապ որ նոյն լեզուին մէջ՝ «սօմ խմող», կը նշանակէ*:

Յ. ԱՐՇԱԿ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ԵՂԵՐԴ ԵՋԵՆՈՅ ԿՈՂՐՈՅՐՈՅ՝

Յ.

Ս. Հիւպպոդիտոս:

Երրորդ դարու Եկեղեցւոյ նշանաւոր Ս. Հայրերէն մէկն էր աշակերտն Ս. Իրենէոսի՝ Ս. Հիւպպոդիտոս յոյն քահանայն, որ ի Հռոմ՝ Նոյնիտիոսի եւ Սարմիայ հակերբորդական միաբնութեանց գէմ զօրաւոր գրութեամբ կուռեցաւ: Սակայն այս վիճաբանութեան մէջ քիչ մ'աւելի յառաջ երթալով՝ Բանին ի Հօրէ վանդանութեան եւ Ս. Երրորդութեան կարգին մէջ շափազանցութեան յանգելուն, կալիստոս Հռոմայեցի քահանայն իրեն դէմ՝ ելաւ եւ ժողովրդեան մէջ այնչափ համակրութիւն գտաւ՝ որ Զեփիոս Ռիմոս քահանայապետին մահուանէն ետեւ (218) քահանայապետ ընտրեցաւ: Հիւպպոդիտոս ալ իւր կողմնակիցներէն հակառակթող ընտրեցաւ: Կալիստոսի մահուանէն ետեւ՝ (223) Հիւպպոդիտոս ետ առաւ իւր վարդապետութիւնը, եւ յետոյ (235 կամ 236) Սարգիշիակ կղզին՝ Պոնտոսանոս քահանայապետին հետ արտոնաբի մէջ մարտիրոսացաւ:

Ս. Հիւպպոդիտոս բազմաթիւ կրօնական գրութիւններ թողուց (յուշարէն լեզուաւ), որոնց ծանկը 1551ին գտնուեցաւ ի Հռոմ՝ իւր գերեզմանին մարմարեայ քարին վրայ արձանաւորուած: Սակայն այս գրութիւններէն շատ քիչ-

* Այս գիւնը (թիւրքա իսկ զի) հայերէնի մէջ գտնուող արմատն առնալով իւր ներկայացաւ ֆ-ա-ու եւ ֆ-ա-ւ բառերով մէջ: Հմտ. զի՛ն-ի-է, «երկ» (Եփեսէն) եւ «Եփեսոս» (Եփեսոս) եւ հայ. ֆա-ւ
 * Հմտ. Եփեսոս քաղաք. իմմէլի = ասոր. «Եփեսոս», «Եփեսոս»:

* Այս յօդուածն արձիւ թերթին յաշիւղ թուին մէջ կը հրատարակուի նոյն նիւթի վրայ որիչ զորութիւն մը: ԵՄԲ.

* Տես Հռոմէ-Ս. Մարտիրոս, 1896 էջ 277:

չիրն ցոյցսոր երևան ելած են, եւ այն՝ միայն մանր Նշխարներ:

Մեր մատենագրութեան մէջ «Հիպոլիտայ» անուամբ կան այլեւայլ գրութիւններ¹, որոնց մէկ մասն անհարազատ է, եւ յետին դարաց թարգմանութիւն²: Ի մէջ այլոց՝ Պարսիս Աղ-գային մատենագրարանի ֆոխ 46 (P. Martin 80) հայ մեռագրին (գրեալ յամի Տեառն 1307 ի կաֆա) էջ 110⁷—111⁷ կայ հատուած մը, «Հիպոլիտա ասացեալ» վերնագրով³: Այս հատուածն, զոր վարն ամբողջովին պիտի գնենք, ինչպէս ամէն ղոսիցարեան անմիջապէս կը տեսնէ, եւ դարու ընտիր հայերէն թարգմանութիւն է, եւ կարծես եղծիկ ինքն է որ կը խօսի. այնպէս զուտ բառական միտելքով, այնպէս կանոնաւոր քերականութեամբ, այնպէս ճիշդն եւ զորաւոր:

Հատուածս յայտնապէս կ'երեւայ իրեւ բնկեալ Նշխար ամբողջ գրութեան մը: Հատուածս վերնագրով Հիպոլիտոսը մատնանիշ կ'ընէ: Սակայն Ս. Հիպոլիտոսայ ծանօթ գործերուն մէջ այս հատուածս չենք գտներ: Այս հատուածս եթէ ստոյգ Հիպոլիտոսայ է, պիտի ըլլայ Փիլոսոփոսյան կամ⁴ ընդդէմ ամենայն հերեքիկոսութեանց, 10 գրքերէն, որոնց երկրորդ եւ երրորդ գրքերը կորուսած են, եւ կամ հաւանականագոյնս՝ բոլորովին կորուսեալ հետեւեալ երկու գրքերէն՝ «Վասն Աստուծոյ եւ վասն յարուցութեան մարմնոյ», կամ «Վասն բարոյ եւ վասն սկզբան չարեաց»: Ս. Հիպոլիտոս ունի նաեւ համառօտ գիրք մը՝ «Ընդդէմ ամենայն հերեքիկոսութեանց, եւ նաեւ գիրք «Ընդդէմ Մարկիոնի», Այս գործերն որչափ ալ մօտ կ'երեւան այս նոր հատուածին եւ առ հասարակ եղնկայ գործոյն Նիւթին, սակայն դժբախտաբար բնագիրն ի սպառ կորուսեալ ըլլալուն՝ կարելի չէ որեւէ հաւանականութիւն մը հաստատել: Որ մնայ լուծուած ժամանակին:

Ս. Հիպոլիտոսայ ընծայուած այս հատուածն, ինչպէս ըսինք, կատարեալ եղնկայ լեզուն է, այնպէս որ ընթերցողը կը կարծէ՝ թէ եղնկայ «Ընդդէմ աղանդաց» գիրքը կը կարդայ: Եթէ եղնիկ չէ այս հատուածն թարգմանիչն, գէթ ստոյգ է որ այս հատուածս եղնկայ ծանօթ է: Կարելի է որ եղնիկ այս հա-

տուածիս նմանող տեղերն ամբողջովին ուրիշ աղբերէ մ'առած ըլլայ, սակայն քանի որ չու-նինք միջոց մը զայս հաստատելու, կարող ենք գէթ ըսել՝ որ հատուածիս ցուցումներէն օգտուած է եղնիկ: Համեմատութիւն մը կարող է մեր ըսածն հաստատել: Հիպոլիտոսայ հատուածն ամբողջ կը գնենք եւ եղնկայ հետ Նշխար տեղերը նստորից կը տպենք⁵:

Հիպոլիտա ասացեալ
Նիւսան ընթե անմահն նս
մահմանացոյնս այսոր Աս-
տուածն զմարդն մար-
թոսայի անել:

Ոմանք ի Հարցն անմահ
ասացին, հայեցեալ յայն
որ ասելն. «Իս ասիլ ես

Ծղնիկ 75⁷—76. Եւ դար-
նէս ինքն իսկ աս. «Իս
ասցի իս ասարած էնգի
եւ արդի Բարդիս ամե-
նեքին

«Իս ասիլ [յ] ընդ իւրա-
կենցանացոյնս, այլ հարա-
կայ զմարդն յանգիստիս
Ասարածն»: «Իսցոյ նոյն-
յան բռնաբարութիւնս Բար-
դիս իւրեցոյն, իս եւ անդ
եւս արդի գոր ասելն, թէ
Բարդիս՝ ասցի [բ] չէր կե-
րեալ [ի] պարտի ոչ մե-
ռանէր:

Իսկ այլք անմահ ասեն,
եւ ոչ մահկանացուն, այլ
ընդունել կամ մահա կամ
կենաց:

Բայց այլք եւ վննին
եւս՝ եթէ մահկանացու
եղն եւ մեղանկելն, որպէս
թէ Աստուած պարտ էր
մահա նորա եւ մեղաց, որ
քաւ եւ մի իցի, եւ զայն
ոչ գիտնէ թէ անմարմն
գնեցանապէս են, որը
ընտրեալն եւ ճննդեամբ
տանն զնոյն: Եւ զնոյն
հաստատեալ տանն արդեւ,
եթէ իր անմահ ոք է՝ ոչ
մեղանկել. որպէս թէ աս-
տացին թէ իր մեղանկել
ոք է, նմա չէ մարդ ոչ մե-
ղանկել. զի պարտ մահ-
իս, որ ամբարշտութիւն է
կարծել Աստուծոյ, թէ
մեղաց եւ կորստեան արա-
րել էր:

¹ Ուղեգրի [] փակագծի մէջ գրուած տառերն ու
բառերը մեռագրին մէջ կը պակսին, եւ մեր յաւելումներն են:
² Մեռագրին (— 2) մէջ բնագրին հետ միպար
գրուած:

³ Չ ունի խախտիցի:
⁴ 2 տառն է:
⁵ Ստոր. 22 6. «Իս ասցի թէ աստուածք իցէր,
լամ օրքիք Բարդիսը ամբողջովն»,
⁶ Իստուս, Ա. 13. «Աստուած զմահ ոչ արոր եւ ոչ
ինքոյ ընդ կորուստ ինքնագոյն»,
⁷ 2 ունի Ասարած բառ իւրեցի: Անշուշտ գրելն յա-
ւերդ Բարդիս բառ կրնանք է:
⁸ Իստուս, Բ. 28—29. «Զի Աստուած հաստատեաց
զմարդն անմեղութիւն, եւ ի պատիւերի իւրոյ բարեբարու-
թեանն արար զնա: Դարձանաւ բռնաբարութիւն կմաւ մահ
յարձարս»:

¹ Տես Հիպոլ. թարգմ. Նախնեաց, Վենետ. էջ
554—557:
² Նշխարից քարտ թարգմանութիւնն «Արարտա»
լուգրի 1896 էջ 60 հատարարուած չորս կտոր Հիպոլիտո-
սայ ընծայեալ գրութիւնները:
³ Ուրեման թեմայի կը կատարած ծորհակցութեան
պարտքը մեր Յարգելի բարեպետ Պր. Ն. Յ. Բաժնաւորներն,
որ յսնեն ասաւ Նշխար հատուածն ընդգրկեալ եւ զրկեալ:

ասաց յերեսաց Աստուծոյ.
 «Ոչ կամիմ զմահ մեզաւ-
 որին, այլ զդաւանորն Նորա
 եւ զինքն», եւ Աւարեանն
 ասէ. «Կամիմ զամենայն
 մարդ իկ իկն[ա]լ եւ ի
 գիտութիւն ճշմարտու-
 թեան գայ», եւ Թով-
 իւ մարգարէի. ասէ. «Էն-
 զից յուզոյ իմոյ ի վերայ
 ամենայն մարմնոյ», միթէ
 կարիցես ասել թէ եւ ի
 մարմն անամոյ:

Ինչպէս գրուած համեմատութենէն կ'ե-
 րեւայ, Եղիշի այս հատուածէն անկախ չէ. կայ
 նշանութիւն երկուքին ցուցմանց, վկայութեանց,
 բացատրութեանց, բայց մանաւանդ լիզուի:

Կարելի է նաեւ՝ որ Եղիշի Հիւպպոլիտայ
 վերջոյնեւ կրօնական գործերէն մէկն ունե-
 ցած ըլլայ առջեւը, որոնք նոյն տեսակ նիւթե-
 րու վրայ կը ձառէին անշուշտ, ինչպէս Ս. Մե-
 թօգիտի գործոյն մէջ տեսնուեցաւ: Արդէն միւ-
 շեւ հիման ցուցաբաններն կարելի է հետեւ-
 ցընել թէ Եղիշի, որ Ա. Գրքին մէջ ստէպ
 նիւթը կը փոխէ եւ առարկութեան ձեւի տակ
 նոր նոր նիւթեր յառաջ կը բերէ, շատ հեղե-
 նակներէ կազմած է իւր գրչեցիկ փունջը, այն-
 պիսի հին եւ առաջին կարգի հեղինակներէ,
 որոնց բնագիրներն այս օրս տակաւին հրապա-
 րակ եւած չեն:

Հ. Գ. Գ.

ՍԵՆՏԵՄԲԵՐԻ ՏՊԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ընդգային Մատենադատական Պատմու-
 թեան զոյգն ծառայութիւն մը մատուցանելու
 տեսչի, Հանգիս Ամուսնոյի Պատ. ընթեր-
 ցողաց կը ծանօթացընեմ հետեւեալ երեք
 տպագրութիւնները, որք Վ. Պոլիս լոյս տեսած են
 անցեալ դարու մէջ, եւ Հ. Գ. Զարբհանե-
 լեանի հրատարակած «Հայկական Մատենադատ-
 իւնը, բնաւ երեք չի յիշատակեր զանոնք:

Այս տպագրութեանց մին Շարփոն մըն է,
 տպեալ՝ յամի 1710, իսկ միւսները Ժամգիրի
 տպեալ՝ 1795 եւ 1799 թուականներուն:

Ար գրեմ հոս կարգաւ երեքին ալ Յիշա-
 տակարաններն աւանձինն, որք հայ տպագրու-

թեան պատմութեան տեսակետով զուրկ չեն օչ-
 տակարութենէ:

Ա. «ՇԱՐՖԱԿԱՆ ՆՐԱՇՈՒՄԸ ԵՐԿԵ-
 ՄԱՆԻՔ ՀՈՒՆԵՐԱՎԱՆՔ. աստուածայնաց եւ եր-
 ջանկաց, սրբոց վարդապետաց, Հայոց թարգ-
 մանչաց զկարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ վայել-
 չացուցանողաց: Ի թուոյն բրիտանոսի. Ռէժժ. Լե-
 ի հայոց. Ռժժ. Եղիշի. Եղիշի. Ժե. Տպեցեալ
 ի կոստանդնուպոլիս. ըստ հովանաւ սուրբ
 աստուածածնի»:

«ՇՆՐԻՆԻ Եւ ողորմութեամբն ամենազօ-
 րին Աստուծոյ. Հօր եւ Որդւոյ՝ եւ Հոգւոյն Սըբ-
 րոյ. յանկ ելեալ աւարտեցաւ գիրքս երաժշտա-
 կան, որ կոչի Շարփոնը. ի մայրաքաղաքս Կոս-
 տանդնուպոլիս. ի տպագրատանն Սարգսի
 նուաստի: Ի հայրապետութեան տեսուն Աղէկ-
 սանկարի Կաթողիկոսի Սրբոյ Էջմիածնի: Եւ ա-
 ռաջնորդութեամբ երկուց ակոռոց այսինքն,
 Սրբոյ երուսաղէմի եւ կոստանդնուպոլսյն,
 տեսուն Իսահակոյ վարդապետի, եւ Արհի եպիս-
 կոպոսի: Արգեամբք եւ աշխատութեամբ վերջ-
 գրեալ սարգսին: Արգ՝ որք հանգիպէք Աստու-
 ծայնոյ երգարանիս այսմիկ՝ ընթերցով՝ յօրին մաղ-
 կելով՝ կամ հարեւանից զգոնելով, յիշել մաղ-
 թեմ, ի մաքրաբաշխ ազօքս ձեր, զնուաստ
 Սարգիս, եւ զարգեալքն իմ Զմարտիրոսն, եւ
 Զգէորքն, եւ զաշխատարն մեր զպետրոսն, եւ
 զպլլ գործաւորս տպագրատան: Քանզի բազ-
 մաւ աշխատութեամբ, եւ յօգնաշուն երկամբք
 այս քան ի յայտ բերաք, որ էր օրինակն լու-
 սաւորեալ հոգի Ոսկանայ վարդապետին: Եւ թէ
 գտանիցի ինչ սխալութիւն ի տպմանէ ըստ ար-
 հեստի շարագրութեան, ներեցէք տկարութեան
 մերում, իբրեւ բնութենակիցք, որ ոչ է ի կա-
 մաց մերոց, վասն որոյ ինդրեմ, զպակասն լիուլ,
 եւ զաւելորդն յապաւել. Բայց այնքիկ, որք
 կարօղք են եւ հմուտք իցին արհեստի բեր-
 թողութեան. եւ զմեզ անմեղադրել պահել: Որ
 եւ եղեւ զգաւ երգարանիս, ի թմկն Հայոց Ռժժ-
 յամենանն Սեպտեմբերի ի փառս ամենասուրբ
 երրորդութեանն, որ է օրհնեալ յախտանա
 Ամեն: Հայր մեր որ»:

Բ. «ԿԱՐԳԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼՏԱՐԱՐԿԱՅ
 ԱՂՈՒՅԻՑ ՀՊԱՍԱՍԱՆԵԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՅԻ: Արարեալ
 Սրբոյ Սահակայ Հայրապետին եւ Մերոպայ
 վարդապետին. Գիւտի եւ Թճճնու մանդա-
 կունայ: Տպեալ Հրամանա Տեսուն Զարգաւ
 տպաներ: Եւ բարեհաջող Պատրիարքի ի Կոս-
 տանդնուպոլիս Եպիսկոպոս 1795: Ի մայր զպրա-
 տան ի Մարթիոս Գրգի Էրզնէ իսկ՝ Կոստանդնուպոլիս»:

1 Ձ եւ Լեւոն: Եղիշի. ԺԸ. 23. «Կրթէ կամիմ
 կամիմ զմահ մեզաւ որին, սաէ Եր Եր, որպէս գրա-
 նալ Նորա ի շար ճառապարհն եւ զեկանոյն»:

2 Ձ Բարդուէլ:

3 Ա. Յիմ. Բ. Բ. «Զամանայ մարդիկ կամի զի կեց-
 ցեն, եւ ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեղեցին»:

4 Եպիսկ. Բ. 28: